

Шуляк С. А.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри практичного мовознавства
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
e-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

ВИРАЖЕННЯ МАГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ У ТЕКСТАХ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено магічну функцію мови у текстах українських господарських замовлянь. Розглянуто міфологізовані елементи природи, які виступали зразками для організації життя людини і родини, що описувала магічно гармонізована за допомогою ритміки та інших засобів мова. Зазначено, що виконавець замовляння звертається до божественної сили, показує свою включеність до світобудови і просить допомоги в досягненні певного ефекту. Проаналізовано мовні засоби сакралізації текстів замовлянь, що підтверджує думку про розвиток цього жанру фольклорних творів із язичницьких молитов.

Ключові слова: магічна функція мови, текст, господарські замовляння, ритміка, повтор, епітет, порівняння, магічні числа.

Сучасні дослідження показують, що значна частина історично усталених форм програмування поведінки людини ґрунтується на магічних практиках, які своїм корінням сягають періоду єдності людини з природою [9, с. 45].

Магічна або «заклинальна» (визначення Н.Б. Мечковської) функція мови в контексті інших аспектів узаємодії мови і сакральної сфери виступає предметом дослідження Д.К. Зеленіна [5], Н.Б. Мечковської [6]. Інші дослідники віддають перевагу термінові *сугестивно-магічна функція мови* або *магічна функція мови* [8]. Вплив мови на релігійне мислення досліджує Б.А. Успенський [10].

Дж.Дж. Фрезер у праці «Золота гілка: Дослідження магії і релігії» підкреслив відмінності магії (впливу на надприродне) від релігії (вшанування богів) і мантики (запитування потаємних сил) і запропонував цілісну концепцію магії. Фундаментальні засади магії і науки тотожні: віра в порядок і одноманітність природних явищ. Маг має силу остільки, оскільки слідує правилам свого мистецтва і природним законам, як він їх розуміє. Релігія протилежна магії, оскільки спирається на уявлення про персоніфіковані божества, які втручаються у хід подій, про залежність законів природи від волі божеств. Магія виходить із уявлення, що весь світ, включаючи й богів, підпорядкований неперсоніфікованим силам, і хто їх знає, той може впливати на світ. Магія передує релігії, оскільки базується на простіших засадах. Закони магії спільні для різних традицій, а релігійні системи відмінні. Перехід від магії до релігії відбувся тоді, коли люди побачили свою нездатність впливати на сили природи й визнали свою слабкість. Фольклорист відзначав, що первісна людина не замислювалася над теорією магії, використовуючи її тільки практично, що вказує на роль магії як мистецтва, а не науки, а сліди науки в магії можуть бути виявлені шляхом дослідження [11].

Погляди Дж.Дж. Фрезера викликали і викликають численні дискусії у фольклористиці, релігієзнавстві та інших науках, однак висловлені ним ідеї потребують якнайглибшого осмислення, зокрема з погляду антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики.

Коментуючи міркування Дж.Дж. Фрезера, Л. Вітгенштейн зазначає, що магія завжди спирається на символізм і мову, у яку вкладена ціла міфологія. Дослідник сумнівається в інтерпретації Дж.Дж. Фрезером магії як «хибної фізики», «хибної медицини», «хибної техніки». Ритуал пов'язаний з архаїчною мовою жестів [2]. Таким чином, якщо для Дж.Дж. Фрезера магія є хибною наукою, то для Л. Вітгенштейна – мовно-символічним, семіотичним явищем.

Метою статті є дослідження магичної функції мови у текстах українських господарських замовлянь.

Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити міфологізовані елементи природи, які виступали зразками для організації життя людини і родини, що описувала магічно гармонізована за допомогою ритміки та інших засобів мова; проаналізувати замовляння, в яких виконавець звертається до божественної сили, показує свою включеність до світобудови і просить допомогти в досягненні певного ефекту; описати мовні засоби сакралізації текстів замовлянь, що підтверджує думку про розвиток цього жанру фольклорних творів із язичницьких молитов.

Приклади українських замовлянь подаємо в тих формах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах.

Класифікація замовлянь передбачає їх поділ на лікарські (замовляння кровотечі, замовляння зубного болю, замовляння укусу змії, замовляння хвороб, замовляння вроків тощо); любовні замовляння (замовляння хлопця або дівчини); господарські замовляння (землеробство, скотарство, бджільництво та інші); сімейно-побутові.

Розглянемо вираження магічної функції мови у текстах українських господарських замовлянь, зупинившись саме на замовляннях, що передбачають такий вид діяльності українців як скотарство.

Охороняючи корову від уроків, вперше виганяючи пасти, промовляють: *Виганяю я свою корову, / Переходить сам Господь дорогу. / Так як летіла пчола – не закривалася / Не рукою, не полою, / Щоб так у мої **корови** не було уроков / Ні ззаду, ні спереду, ні збоку* [1, с. 253]. Звернемо увагу на введення у текст замовляння релігійного об'єкту, який має вже своєю присутністю вберегти від пристриту описану худобу. У цьому замовлянні функціонує порівняльна конструкція, що включає структурні елементи *так як – щоб так*.

Міфологізовані елементи природи, які виступали зразками для гармонізації Всесвіту, також функціонують у замовляльних текстах на кшталт: *Колодязь Оврамій, вода Уліяна, сонце Осіянія, місяць на весь світ, а я скочу поправить (рябу чи яку) корову на весь вік* [1, с. 253].

Ритмічна організація мови замовлянь відповідала, слід гадати, уявленню про гармонію Всесвіту і нероздільності людини як мікрокосму і світу як макрокосму, а характерним для замовлянь є поєднання язичницької та християнської міфології, адже в одному контексті поряд зі звертанням до сил природи зустрічаємо звернення до *Господа*, як-от: *Ви, зорі-зоряниці, ви, Божі помішниці, одна Захара, друга Варвара, третя Марина, з роси, з води потягніть, моїй **рябій корові** молоко приверніть. Вода Осіяна, земле Тетяна, ордансько ріко, обливала ти луги, береги, каміння й креміння, і біле коріння, і піски, і тріски. Обмий, обчисть **рожденну, благословенну корову** од стріту, од пристріту. Господи, помози, Господи, благослови, Господи, сохрани од злих людей, од стріту, од пристріту, од зависті, од ненависті, бо не сама я йду, а з трьома ангелами. Один попереду іде, дорогу промітає, а другий благословенну манну наповняє, третій од усього злого духа сохрanyaє* [1, с. 254]. Концепт *корова* у замовляннях часто функціонує з такими епітетами: *ряба, рожденна, благословенна*. В.В. Жайворонок зазначає, що *корова* – джерело добробуту й багатства, потребує особливого захисту від нечистої сили, її як запоруку достатку, як члена родини оберігали від злого ока, від відьом, взагалі від усякої нечистої сили [4, с. 306].

Магічно гармонізована за допомогою ритміки та інших засобів мова, описувала виконавця замовляння, який звертається до божественної сили, показує свою включеність до світобудови і просить допомогти в досягненні певного ефекту, наприклад у замовляльному тексті, який передбачає дії у разі нестачі у корови молока: *Драстуй, вода Оліяна, / І ти, земле Тетяно! / Я ж не прийшов до тебе води брати, / А прийшов поміці прохати. / Драстуй, вода-криниця, / І ти, красная дівиця, / Ти часто в Бога буваєси, / Ключі одбираєси, / Одімкни і пусти Божою росицею* [1, с. 257]. Щоб було молоко, то треба іти до криниці рано, до схід сонця з відром, і не озиратися, щоб ніхто не побачив [1, с. 257].

Дослідження мовних засобів сакралізації текстів замовлянь підтверджує думку про розвиток цього жанру фольклорних творів із язичницьких молитов і

дозволяє зробити внесок до реконструкції набору мовних магічних засобів язичницької ідеології, як-от у замовлянні на корову, щоб давала молоко, сир, масло, сметану: *Добрий вечір, зорі-зірниці, / Ви ходите по світі, ви ходите по границі, / Ви бачите добрі люди й чарівниці, / Від Бога дано і від Бога прислано / Товстий сир, густа сметана й жовте масло. / Гей, регуля, іди пасись, напасайся, / Іди манну собирай. / Навстречу їй 77 відьмів, 77 опирів, / І манну відібрали. / Встрічає Божя Матір і питає: / – Чого ти, регулю, плачеш? / – Як мені не ридати, як мені не плакати? / Ішло 77 відьмів і 77 опирів, / І манну відібрали. / – Гей, регулю. Іди на осіянську гору, / Пасись, напасайся, / Із земляних жил, із Божих сил, / З осіянської води, / Назад молоко принеси, / Товстий сир, густу сметану, жовте масло. – / Ішла дівка розтріпана, / Ішла дівка розчипчана, / Одно око вогненне, / Одним оком світ запалить, / А другим стушить. / А нашій регулі пристрїт стушить [1, с. 256]. Зазначимо, що у господарських замовляннях, як-от у зазначеному вище, зустрічаємо лексеми *відьма* – один із головних персонажів нижчої демонології [3, с. 70], *опир* або *упир* – за народними уявленнями, мрець-злий дух, мрець-перевертень [4, с. 612], а магічне число 77 підсилює дію цих негативних персонажів у 77 разів. Також у цьому замовлянні спостерігаємо повторення слів або словосполучень з метою затримати увагу на певній важливій думці, а саме – на позитивному результаті боротьби з пристрїтом.*

У замовлянні може бути виділений своєрідний алгоритм священнодійства, відображений у структурі тексту, який поєднуючись із елементами обряду, створює утаємничену магічну атмосферу. Наприклад, щоб повернути корові молоко, коли його чомусь не стане, господиня пече хліб і помічає, котрий першим із них усадила в піч; коли хліби спечуться, то вона, виймаючи їх, із того першого хліба зрізує цілушку; потім пізно вечором несе цю цілушку до криниці, прив'язує до неї шнурочок і опускає її в криницю так, щоби вона була у воді; прив'язавши шкурою цілушку до цебрини, сама повертається додому; коли перший півень заспіває, вона приходить до криниці й промовляє: *«Добре утро тобі, кирнице, ти вода ордання, на мня Оляна, вуд*

бога прислана, течеш з Криму до Русалиму, обливаєш луги, береги, каміння, кремення, обмий мою корову...». Бере води з цілушкою, повертається додому, дає корові цю воду пити з цілушкою; коли корова п'є, то вона продовжує промову даліше: *«Йди, моя корово, на гору, на шовкову траву, шовкової трави накоси, відро молока принеси. Йди, моя корово, до води, і в землю ногами дубони. Землю ногами копай, молочного пожитку добувай. Йди, моя корово, лугами, там здибишся з трома вужами. На першому вужові жовтая сметана, на другому білий сир, на третьому зелена сирватка. То я в свої корови блаженної сметану і сир забираю, а сироватку для дурнів оставляю!!!»*. Потім іде на город до буряків, зриває вершки і каже: *«Зриваю вершки з буряків. Забираю своє молоко в дуряків»*. Приносить бурячиння й дає корові їсти, а сама продовжує промову: *«Щоби в моєї корови прибувало молоко в рогах, в ногах, в шерсті, в хвості, з дванадцяти гір, з дванадцяти сторін, так як прибуває в кирницях вода»*. Далі звертається до зір: *«Добрий вечір вам, зірниці, ви небесні сестриці, ви ходите високо, ви бачите далеко, то я вас прошу, благаю, на поміч ззиваю. Йдіть по світу блукати, мої блажені корові пожитку шукати. Чи воно в лісі, чи воно в полі, чи воно в лугах, чи воно в злих людей на руках. Чи воно вкоморі під замком, замок відомкніт, камінь, кружок здійміть, мої корові блажені пожиток заберіт»*. Потім звертається до ікони: *«Пресвятая Богородице, царице небесная, стань мені на поміч, я на тебе, Господи, уповаю й від тебе, Господи, помочи ожидаю»* [1, с. 258-259]. У цьому замовлянні функціонує язичницька та християнська лексика. Пізніше, коли народ наш до певної міри таки засвоїв собі головні основи християнства, він, проте, не кинув і старої своєї віри, особливо дрібніших рис її, і витворив цікаве особливе двовір'я: поєднання християнства з своєю давньою вірою, залишки якої ще й сьогодні скрізь знаходимо в нашого народу [7, с. 64-65].

Замовляння, що ними заговорюють корову, щоб давала більше молока, часто називали молитвами і промовляли вночі перед великими святами (Різдво, Новий рік, Великдень, Спаса тощо), обсипаючи тільну корову свяченим, із-під паски, маком, кажучи: *«Хто буде на мою корову в'їдати, тому оцей мак*

субирати. Тобі, зла личино, цього маку не збирати, моєї корови не скушати. Тоді тобі буде оцей ніж у плечі штрикати (при цьому ножем штрикають у землю). Чоловічі, жіночі, хлоп'ячі, дівчачі, подумані, погадані. Ні від яких очей тобі уроків (пристрит) не приймати» [1, с. 261].

Важливим моментом господарських замовлянь є виховний вплив, особливо у текстах помсти за відібране молоко, де магічна функція мови проявляється найяскравіше, як-от: – *Не молоко я січу, ой січу тої серце, що від моєї корови відобрала молоко* [1, с. 262]; *«Як сесю купину переточили муряшки, так би ті гостець голову розточив, що відобрала од моєї корови молоко»* [1, с. 263]; *«Яка кірка на тополи, така би поріпана кожа на руках в тої була, що від моєї корови відобрала молоко»* [1, с. 263]; *«Як той пень ізсох, так би тота ізсохла, що відобрала від моєї корови молоко»* [1, с. 264]. Традиційні формули бажання функціонують у тексті та побудовані за принципом символічного паралелізму. Зазначимо, що подібні замовляння промовлялись зазвичай вночі для досягнення оптимального ефекту.

Господарство займало важливе місце у житті наших предків, тому і замовляння були направлені на підтримку цього виду діяльності, наприклад щодо годування тварин: *Господу Богу помолюся, і Матері Божій, і святому Харлампію Власію, і пречистій Богородиці. Пречистая Богородиця, як оцей хліб родиця, який той хліб вкисний, такий щоб у мене був скот тушний* [1, с. 269]. Експресивного відтінку вище зазначеному тексту надає повтор, стійкі образно-поетичні означення елементів християнського світобачення, звертання.

Отже, магічна функція мови у текстах господарських замовлянь забезпечена організацією ритмічних груп слів, що наближає замовляння до тонічного вірша; наявністю рим, до того ж рим синтаксичних, що репрезентують ті самі частини мови, посилюючи ефект магічного повтору; повторами слів; наявністю імпліцитних питань і відповідей; перелічення об'єктів, дій та ін. як магічний засіб їх організації; використанням психологічного паралелізму. Ритмічна організація мови замовлянь і психологічний паралелізм відповідали, слід гадати, уявленню про гармонію

Всесвіту і нероздільності людини як мікрокосму і світу як макрокосму. Гармонізуючи священну мову, людина прагнула посприяти таким чином і гармонізації себе та своїх близьких в аспекті фізичного і психічного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні рекомендацій щодо використання концептуального, лексичного та структурного потенціалу замовлянь у сучасних текстах.

Список використаної літератури

1. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
2. Витгенштейн Л. Заметки о «Золотой ветви» Дж. Фрэзера / Л. Витгенштейн // Историко-философский ежегодник, 1989. – М.: Мысль, 1989. – С. 251-268.
3. Войтович В. М. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Зеленин Д.К. Магическая функция слов и словесных произведений / Д.К. Зеленин // Академия наук СССР академику Н.Я. Марру. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1935. – С. 507–516.
6. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Лекции по филологии и истории религии / Н.Б. Мечковская. – М.: ФАИР, 1998. – 352 с.
7. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви / Іван Іванович Огієнко. – Т. 1–2. – К. : Україна, 1993. – 284 с.
8. Остроушко О.А. Аспекти реалізації магічної функції мови / О.А. Остроушко // Мандрівець. – К.: НаУКМА, 2002. – № 3. – С. 41–45.
9. Слухай Н.В. Лінгвістичне програмування поведінки людини / Н.В. Слухай. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Ч.1. – 100 с.; Ч.2. – 85 с.

10. Успенский Б.А. Влияние языка на религиозное сознание / Б.А. Успенский // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1969. – Т. 4. – С. 159–168.

11. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж.Дж. Фрэзер. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.

Шуляк С.А. Выражение магической функции языка в текстах хозяйственных заговоров.

Аннотация

В статье исследована магическая функция языка в текстах украинских хозяйственных заговоров. Рассмотрены мифологизированные элементы природы, которые выступали примером для организации жизни человека и природы, что описывал магически гармонизированный с помощью ритмики и других способов язык. Отмечено, что исполнитель заговора обращается к божественной силе, показывает свою включенность к мирозданию и просит помочь в достижении необходимого эффекта. Проанализированы языковые способы сакрализации текстов заговоров, что подтверждает мысль о развитии этого жанра фольклорных текстов из языческих молитв.

Ключевые слова: магическая функция языка, текст, хозяйственные заговоры, ритмика, повтор, эпитет, сравнение, магические числа.

Svitlana Shuliak. Expression of the magic language function in the texts of economic orders

Summary

The objective of the article is to study the magic function of the language in the texts of Ukrainian economic orders.

Achievement of the objective set becomes possible after completing the following tasks: to identify the mythological elements of nature, which served as models for the organization of human life and family, describing magically harmonized with the help of rhythm and other language means; to analyze the orders in which the performer turns to divine power, shows his belonging to the universe and asks for help in achieving a certain effect; to describe the linguistic means of sacralization in the texts of orders, which confirms the idea of folk genre development from pagan prayers.

The subject of the study is the magic function of the language, and the object of the research is the texts of Ukrainian economic orders.

The magic function of the language in the texts of economic orders is provided by the organization of rhythmic groups of words, which approximate the ordering of the tonic poem; the presence of rhymes, besides the syntactic rhymes representing the same parts of the language, reinforcing the effect of magical repetition; repetitions of words; availability of implicit questions and answers; list of objects, actions, etc. as a magic tool for their organization; and using psychological parallelism. The rhythmic organization of the language of orders was in line with the ideas about the harmony of the universe and the indivisibility of man as a microcosm and the world as a macrocosm.

Prospects for further research are to develop recommendations for the use of the conceptual, lexical and structural potential of orders in modern texts.

Key words: magic language function, text, economic ordering, rhythm, repetition, epithets, comparison, magic numbers.